

Uroš Trbović

Republički savjet za naučni rad SR Hrvatske

Zagreb, Amruševa 4

Samoupravna demokracija u velikom gradu

1

Sučelice političkoj demokraciji građanskog društva smjera se u nas utemeljiti samoupravna demokracija. U čemu je povijesna novina te demokracije? Njena bit nalazi se u samoupravljanju radnih ljudi viškom rada. Pošto višak rada obitava u dojučerašnjoj privatnoj sferi novina je samoupravne demokracije u socijalnom obratu. Višak rada prelazi iz privatne u javnu sferu posredstvom društvenog samoupravljanja. Da bi se uspostavilo društveno samoupravljanje treba prevladati građanski način proizvodnje.

Naime, u građanskom načinu proizvodnje višak rada radniku je otuđen procesom rada. Društveno proizvođenje radnika jest privatno prisvajanje viška rada. U tom značenju akt društvene proizvodnje jest čin privatnog prisvajanja. U proizvodnji roba sadržana je društvena odvojenost proizvođača od akta prisvajanja. Proizvođači obavljaju opću proizvodnju roba za mnogočlane društvene jedinice, a nekolicina privatno prisvaja rezultate rada. Stoga je građanski način proizvodnje istodobno proizvođenje dvostranog društvenog odnosa između privatnih vlasnika i društvenih proizvođača. Ova podjela na privatne vlasnike i društvene proizvođače klasno se izražava u podjeli na profit i najamninu. Profit je oblik privatnog vlasništva koji gospodari procesom proizvodnje. U odnosu na proizvođača, profit je višak njegovog rada. Upravo zato što je profit kapitalistovo privatno prisvajanje, radnik nije vlasnik svoga viška rada. On ne može njime upravljati, niti raspolagati dokle god je privatno vlasništvo kapitaliste. Institucija privatnog vlasništva, posredstvom koje višak rada izmiče radnikovoj kontroli, jest tržište. Putem tržišta višak rada prerušava se u višak vrijednosti. On je tržišni oblik viška rada. To znači da je i tržište, isto kao i građanska demokracija, također forma putem koje se vlada radničkom klasom.

Riječju, kao što se vladavina građanske klase izražava formom (tržište, građanska demokracija), tako se izvorno političko i društveno-najamno robovanje radnika nalazi u građanskom načinu proizvodnje. Toga radi povijesni zadatak radničke klase ne iscrpljuje se u jalovu mijenjanju tržišnih forma ili pak u izmjeni oblika građanske demokracije, nego u temeljnoj preobrazbi načina proizvodnje s kojom se tada mijenjaju i ti oblici. Mijenom oblika radnič-

ka klasa trošila bi energiju na formalizam, dok bi njizin stvarni, proizvodni položaj i nadalje ostao neizmijenjen. Izmjena forme ne znači izmjenu sadržaja.

Stoga stvarni način na koji radnička klasa može oživotvoriti ovaj zadatak jest prijelaz viška rada u sferu samoupravljanja. Upravljajući viškom rada radnici otklanjaju mogućnost da se na profitu stvara i društveno reproducira građanska klasa ili pak birokracija.

Koliko je to ostvareno, toliko je samoupravljanje postalo novi način proizvodnje. Pošto je to dugotrajan proces radnička je klasa tek na početku obuzdavanja kapitala kao privatnog vlasništva. Bit je kapitala da je »privatno vlasništvo na proizvodima tuđeg rada«. ¹ Društveni odnos »*privatnog vlasništva*« jest rad, kapital i njihov odnos. ² (podcrtao K. M.). Zato što postoji despotski odnos između rada i kapitala, privatno vlasništvo u sebi nosi kapitalistovo zapovijedanje nad radnikom, i s druge strane, radnikovo pokoravanje vlasniku sredstava za proizvodnju. Zapovijedanje je element vlasti. »Kapital je, dakle, *vlast* nad radom i njegovim proizvodima« ³ (podcrtao K. M.). Zapovijedanje je nemoguće otkloniti s pokoravanjem. Stoga radnici istiskuju kapital tako da posredstvom samoupravljanja vladaju viškom rada.

Vladavina radnika uobičajava se nazivati i samoupravnom demokracijom. Pod samoupravnom demokracijom razumijevamo zajedničke odnose radnih ljudi u kojima oni proizvode, prisvajaju i odlučuju o materijalnim sredstvima. ⁴ Posredstvom samoupravne demokracije, radni ljudi uzdižu se na razinu samoupravljača. Od sloja kojim se upravljalo postaju samoupravljači. Oni sami upravljaju viškom rada koji se pojavljuje u obliku rente, kamata, investicija za proširenu reprodukciju. Materijal samoupravljanja jesu materijalna sredstva. Čovjek nije »biće, koje čuči izvan svijeta. Čovjek, to je *čovjekov svijet*...« ⁵ u prvom redu proces proizvodnje, dakle, društvo. Zato je višak rada zagonetka humanog rješenja samoupravnog društva. Renta kao oblik viška rada »nastaje ulaganjem društvenih sredstava u zemljište koje treba služiti za privredne i komunalne namjene pripada društvu i po pravilu se iskorištava za uređenje prostora.« ⁶ Renta pripada samoupravnom društvu te je samim time sastavnica društvenog samoupravljanja i društvenih odnosa izvan društvenog rada.

Neprijeporno je da u višak rada ulaze i sredstva društvene reprodukcije. Mjerilo po kojemu radni ljudi upravljaju njome jest radnikov rad. Na temelju svojega rada o njoj sustavno odlučuju radnici osnovne organizacije udruženog rada. ⁷

Riječju, kod samoupravne demokracije razlikujem: odluku, sudionike odlučivanje i predmet odlučivanja. Sva tri elementa samoupravne demokracije dadu se sažeti na jedan, tj. na rad. Odluka je izbor između više alterna-

¹ K. Marx-F. Engels: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb 1961, str. 178.

² Op. cit., str. 231.

³ Op. cit., str. 178.

⁴ Z. Tomac: »Ustavna reforma i općine«, u knjizi *Promjene u Ustavu SRH*, izd. »Vjesnik«, Zagreb 1971, str. 41.

⁵ K. Marx-F. Engels: *Rani radovi*, str. 61.

⁶ Č. Grbić: »Izlaganje na sjednici Republičkog vijeća Sabora SRH«, u knjizi *Promjene u Ustavu SRH*, str. 16.

⁷ Usp. čl. 14, Ustava SFRJ, u knjizi *Ustav SFR Jugoslavije i Ustav SR Hrvatske*, Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1974, str. 61.

tiva koja se odnosi na sadašnjost i budućnost društvenog odnosa, tj. društvenog rada. Sudionici odlučivanja jesu radnici. Oni izvode svojstvo radnika iz rada. Naposljetku, predmet odlučivanja jest višak rada. Ukratko, samoupravna demokracija iz meteža tržišne stihije prodire u budućnost na temelju viška rada.

2

Na višku rada nastale su i gradske zajednice.

Postanak i razvitak gradova pripisuje se višku rada iznad datih potreba. Točnije, oni su nastali kao politički oblici zajednice slobodnih građana, putem kojih se uspješno obavljala razmjena viška proizvoda.⁸ Trgovina je određivala oblik vladavine. U tom su se smislu i kraljevi regrutirali iz trgovaca. Primjerice, u Feniciji »vladari su bili zapravo kraljevi-trgovci, jer su svi ti gradovi bili osnovani radi... trgovine i od nje su živjeli.«⁹ Selo što proizvede, gotovo sve i potroši. Grad potroši sve što proizvede selo iznad datih potreba. Upravo je grad, a ne selo, najpogodniji politički oblik u kojemu se troši i razmjenjuje višak proizvoda. Stoga je višak rada utemeljio gradove. Iz historije viška rada proizlazi da je grad, kao zajednica građana, nastao i razvijao se iz dvije vrste viška rada. Prvi se očituje u davanju viška rada za podmirenje troškova gradske zajednice kao što su, primjerice, troškovi ratovanja, vjerske službe, opreme brodova i sl. To su bila uglavnom novčana davanja. Drugi oblik viška rada očitovao se u zajedničkim radovima,¹⁰ kojima je bila svrha navodnjavanje, izgradnja hramova. U oba navedena slučaja gradska zajednica nastaje na višku rada, bilo da se zajedničkim radovima reproducira gradski život, bilo da se iz novčanih davanja stvaraju prve komunalne službe. One su bile opći poslovi gradova-državica. To su primjerice bili administriranje, vojnička zaštita grada, vjerski obredi i sl. Iz općih poslova nastaje potreba za politikom kao posebnim umijećem vladanja u gradskoj zajednici. Načini vladanja bili su demokratski ili despotski. Zato je za politiku neizbježno vezano podrijetlo demokratskog ili despotskog uređenja grada. Oni nastaju tako da je gradska zajednica »predstavljena starješinom jedne plemenske porodice, ili kao veza između starješina porodice. Prema tome tada ili više despotski ili više demokratski oblik zajednice.«¹¹ Kada je stanovništvo gradske zajednice bilo povezano vladavinom jedne osobe, tada je gradsku zajednicu držao na okupu despotizam te osobe. Naprotiv, kada je zajedništvo grada bilo predstavljeno gradskom skupštinom, tada je gradska zajednica bila demokratski uređena. Despotski su bili uređeni staroegipatski gradovi, dok su drevni grčki i rimski gradovi bili mahom demokratski ustrojeni. Despotski, ili pak demokratski oblik gradske zajednice određivala je činjenica jesu li svi slobodni stanovnici grada bili samo posjednici zemlje, ili su svi slobodni stanovnici grada bili jednaki privat-

⁸ K. Marks: *Epohe ekonomske formacije društva*, Kultura, Beograd 1960, str. 9—10: »Gradovi u pravom smislu stvaraju se... tamo gdje je naročito povoljno mjesto za vanjsku trgovinu: ili gdje poglavar države i njegovi satrapi razmjenjuju svoje dohotke (višak proizvoda) za rad, troše ih kao radne zalihe.«

⁹ L. Woolley: *Počeci civilizacije*, Naprijed, Zagreb 1966, str. 24—25.

¹⁰ »Jedan dio njegovog viška rada (misli na pojedinca — op. U. T.) pripada višoj zajednici, koja naposljetku postoji kao *lice*, i ovaj višak rada dolazi do izraza kako u tributu itd. tako i u zajedničkim radovima« (podcrtao K. M.). K. Marks: *Epohe ekonomske formacije društva*, str. 8.

¹¹ Op. cit., str. 9.

ni vlasnici. Kada su stanovnici grada bili samo posjednici zemlje, tada je stvarni vlasnik zemlje bila teritorijalna jedinica utjelovljena u faraonu. Naprotiv, kada su stanovnici grada bili jednaki privatni vlasnici — točnije robovlasnici — tada je njihova međusobna veza, njihova zajednica, bila u pravilu predstavljena skupštinom (agorom). Fakticitet vlasništva ili pukog posjedništva određivao je despotski ili demokratski oblik gradske zajednice. Vlasništvo je bilo istovjetno s prisvajanjem, a prisvajanje sa zemljoradničkom proizvodnjom.

U to vrijeme vladajući oblik proizvodnje bila je zemljoradnja organizirana u obliku privatnog vlasništva. Zemljoradnja je bila zanimanje privatnih vlasnika koji su živjeli u gradovima. Stoga je »privatni zemljovlasnik ujedno i građanin grada. Ekonomski se državljanstvo svodi na prost oblik da je zemljoradnik stanovnik grada.«¹² Budući da je zemljoradnik, dakle, bio građanin to je razumljivo zašto se oranica »javlja kao teritorija grada.«¹³

Grad je bio središte poljoprivrednog načina života. Primjerice u Mezopotamiji, Indiji, gradovi su bili trgovačka, religijska i teokratska »središta poljoprivrednih područja.«¹⁴

Ti »seoski« gradovi ponikli su iz poljoprivredne proizvodnje. Ona je repetitivnim proizvodima odnosom stvarala višak rada na kojemu je nastao grad. Zato je oranica prirodna osnovica gradske zajednice. Grad je okupio slobodne zemljovlasnike koji su u njemu trošili višak rada. Proizvodnja je ropstvo, a grad sfera slobode. Stoga je trošenje viška rada, a ne obitavanje u njegovu proizvodnju, omogućavalo privatnim vlasnicima da budu sudionici u demokraciji.

Što je uvještovalo da grad postane zajednica privatnih vlasnika, a time i središte njihove političke vlasti? Po mom mišljenju, podjela rada na političku i proizvodnu djelatnost, osnovni je uzrok. Ona krije povijesnu zagonetku da se višak rada stvara u obliku robovskog rada a troši u slobodnim robovlasničkim djelatnostima. Kasnije se stvara u obliku kmetovskog rada a nemilice troši od feudalaca. Naposljetku, višak rada stvara se najamnim radom da bi ga trošili kapitalisti.

Ne ulazeći u analizu robovskog i kmetovskoga rada, zadržat ćemo se na suvremenom obliku ropstva — na najamnom radu.

Suvremeno najamno ropstvo stvara slobodu za jedne, a ropstvo za druge. Izvor ropstva i slobode jest prisvajanje viška rada koje uzrokuje i užitak i trpljenje. Danas, kao i jučer, višak rada stvara se razvijanjem podjele rada.¹⁵ Podjelom rada umnožavaju se društvene djelatnosti koje stvaraju višak rada. Što su te djelatnosti mnogobrojnije, to su društveno odvojenije jedna od druge. Prva takva rastrkanost društvenih djelatnosti jest podjela na grad i selo. »Podjela rada u izvjesnoj naciji dovodi prije svega do odvajanja industrijskog i trgovačkog rada od zemljoradničkog i time do odvajanja grada i sela i do suprotnosti njihovih interesa«¹⁶ (podcrtao K. M.). To znači da je grad bio politička forma viška rada te se tom formom suprotstavljao selu kao izrazito

¹² Op. cit., str. 20.

¹³ Op. cit., str. 9.

¹⁴ L. Woolley: *Počeci civilizacije*, str. 117.

¹⁵ Usp. K. Marks: *Kapital*, svezak 3—4, Kultura, Beograd 1964, str. 61—62.

¹⁶ K. Marks-F. Engels: *Nemačka ideologija*, Knjiga I, Kultura, Beograd 1964, str. 17.

privatnoj sferi. Uzrok ove suprotstavljenosti jest podjela rada¹⁷ koja je također oblik privatnog vlasništva. Ona despotski vlada nad ljudima. Začudo, podjela rada uz ovu negativnu osobinu ima i potvrdno značenje. Ona je ponukala gradove da stupe u međusoban odnos. Što su društvene djelatnosti rasturkane, to je potreba za međusobnom izmjenom iskustva i proizvoda veća. Novi »alati prenose se iz jednog grada u drugi, i podjela između proizvodnje i općenja izaziva uskoro novu podjelu proizvodnje među gradovima, od kojih svaki naskoro koristi po jednu naročitu vladajuću industrijsku granu.«¹⁸ Prva posljedica »podjele rada između raznih gradova bilo je nastajanje manufakture, proizvodnih grana koje su prerasle cehovsko ustrojstvo.«¹⁹ Tek s pojavom »manufakture razne nacije počinju međusobnu konkurenciju, stupaju u trgovačku borbu, koja je vođena ratovima, zaštitnim carinama i zakonima, dok su nacije prije, ukoliko su bile u vezi, vodile bezazlenu razmjenu. Trgovina od tada dobiva političko značenje.«²⁰ Nadalje, krupna industrija »stvari umjesto prirodno poniklih gradova moderne, velike industrijske gradove, koji su nicali preko noći... Ona je dovršila pobjedu trgovačkog grada nad selom.«²¹ Trgovački grad postao je simbol kapital-odnosa i njegove vladavine.

Ukratko, dok je višak rada stvoren u zemljoradnji oblikovao demokratsko ili despotsko uređenje gradova, dotle višak rada stvoren u društvenoj podjeli rada uspostavlja despotizam kapitala. Dok je u orijentalnim gradovima despota utjelovljivala konkretna osoba, satrap, dotle je despotizam kapitala općenit. On je raspršen kao podjela rada po cijeloj zajednici. Dok je despotski odnos satrapa prema podanicima bio osoban, svima vidljiv, dotle je despotizam kapitala uočljiv samo u društvenom odnosu cjeđenja radnikova viška rada. Dakle, u otuđenom društvenom odnosu radnika spram kapitala krije se despotski oblik uređenja gradske zajednice. U njoj je situirano najamno ropstvo radnika spram kapitala.

Stoga kapital-odnos ne traži da stanovnici gradova budu slobodni. Još manje mu je stalo da stanovnici gradova budu sudionici u demokraciji. On je ravnodušan prema radnicima koji su postali stanovnici gradova. »Za kapital nije radnik uvjet proizvodnje, nego samo rad.«²² Može li se posao obaviti »pomoću mašina, ili čak pomoću vode, zraka, utoliko bolje.«²³ Naprotiv, ostane li samo rad bez kapitala, tada podjela rada kao simbol kapital-odnosa gubi neprijateljsko značenje.

Dok se to ne ostvari podjela rada srozava pojedinca na »ograničenu gradsku životinju«, odnosno na »ograničenu seosku životinju.«²⁴ Animalni tretman čovjeka uzrokovan je time što se cjelina rada dijeli na potreban rad i višak rada. Potreban rad utjelovljen je u poljoprivredi, u selu. Tim radom podmiruju se osnovne biološke potrebe radnika (ishrana). Višak rada utjelovljen je u gradu kroz kojeg se podmiruju duhovne, političke i zajedničke potrebe ljudi. Grad je središte intelektualnog, a selo manualnog rada. Razlika

¹⁷ »Baš u tome, što su podjela rada i razmjena oblici privatnog vlasništva, baš u tome leži dvostruk dokaz, s jedne strane taj, da čovječji život treba privatno vlasništvo za svoje ostvarenje, a s druge, da je sada potrebno ukidanje privatnog vlasništva« (podcrtao K. M.). K. Marx-F. Engels: *Rani radovi*, str. 269.

¹⁸ K. Marks-F. Engels: *Nemačka ideologija*, knj. I, str. 55.

¹⁹ Op. cit., str. 57.

²⁰ K. Marx-F. Engels: *Rani radovi*, str. 379.

²¹ K. Marx-F. Engels: *Nemačka ideologija*, knj. I, str. 64.

²² K. Marks: *Epohe ekonomske formacije društva*, str. 43.

²³ Ibidem.

²⁴ K. Marks-F. Engels: *Nemačka ideologija*, knj. I, str. 52.

između grada i sela jest suprotnost između manualnog i duhovnog rada. Tu razliku kapitalizam je despotski prevladao. Uspostavio je svoju vladavinu tako što je poljoprivredne i industrijske radnike, proletere i intelektualce učinio najamnim radnicima. Vladavina je uspostavljena pokoravanjem, koje je značilo izjednačavanje. Jednakost je uspostavljena tako što su svi postali najamni radnici s većom ili manjom nadnicom. Parola građanske revolucije o jednakosti sviju ozbiljena je u najamnom odnosu. Grad je postao industrijski način života u kojemu čovječnost životari.

3

Gradska zajednica u socijalizmu balansira između optimuma samoupravnosti i maksimuma suradnje. U početku se samoupravnost još uvijek poima kao nezavisnost od pojedinih društvenih organizama. Prema tome nije dotakla bit društvenog odnosa: odnos čovjeka prema čovjeku putem praktičnog trošenja društvene energije, osobnih sposobnosti sviju za svakoga i svakoga za sve.

Glavninu društvene energije samoupravljanje još uvijek troši na potiskivanje kapital-odnosa. Rezultat trošenja jest izvjestan napredak. On se ogleda u proturječju da kapital gubi svoju moć nad gradskim zajednicama, iako samoupravljači svoju vladavinu još nisu uspostavili. Kao što se u revoluciji mogu vidjeti uniforme dviju vojski, tako se u našem razvitku mogu uočiti — točnošću društvenih znanosti — natruhe kapitala i samoupravljanja u društvenom odnosu. Otuda razlika između onog što zaista gradska zajednica jest u socijalizmu i onog što bi ona trebala biti. Ono što bi ona trebala biti utoliko je korisno, koliko praktično otklanja eventualnu stihiju budućeg. Stihija se otklanja predviđanjem. To predviđanje jest slijedeće: grad postaje stjecište samoupravnog odnosa u društvenom radu. Društveni rad znači da radni ljudi sami upravljaju viškom rada.

Industrijski rad u gradovima ne prurušava se u profit, kapital, upravo zato što se višak rada ugrađuje u sustav samoupravljanja. Samoupravni tretman viška rada reproducira samoupravno uređenje gradske zajednice. Osnovicu samoupravnog uređenja »grada« čine slobodno udruženi rad sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu i samoupravljanje radnih ljudi u proizvodnji i raspodjeli društvenog proizvoda u radnoj organizaciji i društvenoj zajednici.«²⁵ Nema li privatnog vlasništva tada izostaje i iskorištavanje proizvođačevog rada. Samoupravljanje viškom rada posreduje odmjenu kapital-odnosa vladavinom proizvođača. Proizvođači su doduše uvedeni u sustav samoupravljanja, ali samoupravljanjem još nisu ovladali društvenom podjelom rada. Tako primjerice radnici metalne struke samoupravljaju viškom rada koji je stvoren u toj djelatnosti, no oni ne mogu postati ni liječnici, ni atomski fizičari, jer za tu djelatnost nisu stručno osposobljeni. Politički sustav, ustavni tekstovi, te sadašnji stupanj razvoja proizvodnih snaga omogućuje im da samoupravljaju viškom rada, ali im ne daje mogućnost da prelaze iz jedne podjele rada u drugu. Samim time oni su zakovani za jednu određenu djelatnost nastalu podjelom rada i ne mogu je napustiti ukoliko ne žele izgubiti sredstva za život.

²⁵ Statut grada Zagreba, čl. 26, *Službeni glasnik grada Zagreba*, br. 6/1971.

U istom su položaju i gradske zajednice. Svaka od njih ima jedan određeni krug djelatnosti i ne može ga mijenjati ukoliko ne želi da njeni stanovnici ne izgube sredstva za život. U pravilu su veliki gradovi središta industrijske proizvodnje. Nekolicina gradova specijalizirala se za brodogradnju, drugi su gradovi turistički centri, treći imaju tekstilnu industriju, četvrti trgovinu i sl. Ti su gradovi — isto kao i proizvođači — zakovani za određenu podjelu rada. Ne mogu mijenjati krug djelatnosti. Ukoliko to učine, narušavaju ritam proizvodnje, gube tržište, gube poslove. Postaju »proizvođači« kriza.

Međutim, ako ne mogu mijenjati krug djelatnosti, oni mogu surađivati. Suradnja proizlazi iz činjenice da jedna proizvodna djelatnost pretpostavlja drugu društvenu djelatnost. Jedna bez druge ne mogu opstojati. Pošto su te djelatnosti locirane u različitim gradovima, to je razumljivo da su gradovi međusobno ovisni. Međusobna zavisnost ostvaruje se samoupravnom suradnjom. Gradovi stupaju u odnose suradnje putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.²⁶

Ukratko, samoupravni položaj grada može se ostvariti maksimiranjem suradnje. Zaključno bih mogao ustvrditi da je samoupravna demokracija utoliko povijesni napredak ukoliko na nazadovanju kapital-odnosa razvija oslobođenje proizvođača.

Uroš Trbović

SELF-MANAGING DEMOCRACY IN LARGE TOWN

(Summary)

The essence of the self-managing democracy in a large town consists in the workers' self-management of the surplus labour. A town originated in the surplus of agricultural products; it was developing as an institution of the handicraft and industrial surplus labour, and consequently, the establishing of the workers' self-management by means of the surplus labour is, in fact, the original self-management with a town. A worker is no more exposed to the economic chaos being caused by the town industry privately organized. The novelty, emerging from it, has been the passing of the surplus labour from the shell of the private property (profit, income, interest) into the social, public sphere, by means of the self-managing democracy. The novelty consists in the fact that the production in towns, out of the form of wage slavery, has been transformed into the liberty in the sphere of the decision making about labour, to grow later into the practice of labour exemption. Self-decision making is considered to be a shorter way to the real labour exemption. A town is a manufacturing unit and a self-managing form of that decision making. In a self-managing town the majority of the social energy the worker-managers still spend on pushing back the capital-relationship by means of the governing of manufacturers that is being established. If methodically observed, the manufacturers have thus been introduced in the political system of self-managing. They have gained victory in the ideological forms, but they have not really governed the division of labour. Not only haven't they governed the division of labour but, it has governed them. They are forced to perform just one single social activity if they do not want to lose their life resources.

The town communities also find themselves in such a position. Each of them has a definite sphere of activity it is attached to. The change of specialized town activity would have a disastrous meaning for the rhythm of the total production; it would cause disturbances in the harmony of supply and demand and alike.

²⁶ Usp. Amandman VIII, toč. 2, *Nacrta ustavnih amandmana za Ustav SRH*.

The fixation of a town to a particular economic activity necessarily causes their mutual collaboration. With the greater economic specialization in towns, the stronger mutual collaboration must be present in order to satisfy the many-sided needs of the workers and citizens. That collaboration takes place by means of the self-managing agreement as well as the social agreement, through federal and republic laws and else, which makes the content of the self-managing democracy in large towns.

Translated by *Biserka Cesarec*